

Multikulturalizam u Europi

Jemrić, Klara

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:251:364171>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-28**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU
ODSJEK ZA KULTURU, MEDIJE I MENADŽMENT
SVEUČILIŠNI PREDDIPLOMSKI STUDIJ KULTURE, MEDIJA I
MENADŽMENTA

KLARA JEMRIĆ

MULTIKULTURALIZAM U EUROPI

ZAVRŠNI RAD

MENTOR: izv. prof. dr. sc. Ivica Šola

Osijek, rujan 2023.

Multikulturalizam u Europi

SAŽETAK

Završni se rad bavi pitanjem multikulturalizma na prostoru Europe i njegovim razvojem. U svrhu istraživanja ovoga značajnog pitanja, najprije se provodi analiza europskih društvenih procesa, objašnjava se sam pojam i ideologija multikulturalizma kroz razmatranje pojma kulture. Uz gledište koje uključuje prizmu kulture, također se analizira i politička prizma te kako ona utječe na cjelokupnu sliku politike u Europi. Rad propituje migracije po europskome kontinentu i izbjegličke krize koja se razvila tijekom nekoliko posljednjih godina. Osim političkoga gledišta, pojam političke različitosti istražen je i u kontekstu religije, ali i feminizma i odnosa prema ženama propitujući ideologiju multikulturalnosti. Dakako, u svemu je ključan i kućni odgoj te obrazovanje u što ranijim godinama, a kako bi se na taj način što uspješnije moglo utjecati na pojedina mišljenja i oblikovanje gledišta o pitanju multikulturalizma. Godinama kasnije i dalje se vode rasprave o tome je li multikulturalizam, kao projekt u Europi usmjeren na promicanje grupnih prava i priznavanje kulturnih različitosti, zaživio kao dobar program ili je samo donio negativne učinke i prouzročio dodatne poteškoće.

Ključne riječi: multikulturalizam, Europa, migracije, kriza, kulturni pluralizam

Multiculturalism in Europe

ABSTRACT

This paper deals with the issue of multiculturalism in Europe and its development. In order to explore this question, the analysis of European social processes is first carried out, the concept and ideology of multiculturalism itself are explained by considering the concept of culture. In addition to a cultural perspective, it is also analysed through a political perspective and how it affects the overall picture of politics in Europe. The work touches on migration across the continent and the refugee crisis that has developed over the last few years. In addition to the political aspect, the notion of political diversity is explored through the context of religion, but also feminism and attitudes towards women through the ideology of multiculturalism. Of course, home education and education from the earliest possible age are crucial in order to influence the issue of multiculturalism as successfully as possible. Years later, there is still debate about whether multiculturalism as a project in Europe aimed at promoting group rights and the recognition of cultural diversity has been a good programme or has only brought negative effects and created additional problems.

Keywords: multiculturalism, Europe, migration, crisis, cultural pluralism

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Klara Jemrić potvrđujem da je moj završni rad
diplomski/završni
pod naslovom **Multikulturalizam u Europi** te mentorstvom izv. prof. dr. sc. Ivica Šole
rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu
literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog
rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši
ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije
iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanove.

U Osijeku, 17.08.2023. godine

Potpis

Klara Jemrić

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Politika različitosti u Europi	4
3. Kriza politike multikulturalizma u Europi	8
3.1. Izbjeglička kriza u Europi.....	11
4. Multikulturalizam i demokracija	14
6. Feminizam i multikulturalizam	18
7. Multikulturalan odgoj i obrazovanje	20
8. Zaključak	22

1. Uvod

Pojam *multikulturalizam* zasigurno podrazumijeva asocijacije koje se vezuju najprije uz kulturu a potom i politiku. To je pojam koji postoji u ljudskome društvu posljednjih šezdesetak godina kao dio čovjekove svakodnevice, ali sve češće zauzima prostor suvremenih rasprava i političkih sučeljavanja tijekom zadnjih dvaju desetljeća. Upravo je zbog toga prilično teško točno i konkretno definirati multikulturalizam i odrediti što on točno podrazumijeva. Mnogi su sociolozi, filozofi i teoretičari pisali o ovome političkom terminu, a i dalje se vode žestoke rasprave o točnome definiranju ovoga pojma i njegovu uspješnom shvaćanju. Postoje tri vrste multikulturalizma. Tradicionalni, kooperativni i liberalni multikulturalizam.¹ Europa je kontinent koji se svakako može time pohvaliti. Obilježava ju duga povijest od samoga nastanka kontinenta i njenih najstarijih stanovnika. Najzorniji primjer jesu Stari Grci i Rimljani te njihovo širenje vlastite kulture i običaja, od religije, arhitekture, kiparstva, umjetnosti... Europska povijest i europsko tlo podrazumijevaju mijenjanje mnogih država, carstava i vladara koji su nastojali spajati države, kulture i nacije. Možda se tada nisu tako motrili cjelokupni procesi i nije postojao termin *multikulturalnost* ili *multikulturalan*, makar ne pod tim nazivljem, ali dakako da je to sve veliki čimbenik koji je vjerojatno ostavio veliki trag na današnje države i kulture. Ovaj se pojam najčešće promatra s političkoga gledišta, a koristi se na razne načine. Multikulturalizam se prvi put pojavljuje negdje u 19. stoljeću u američkome kontekstu. Ne empirijskoj razini označava demografsku i kulturnu raznolikost u društvu. U političkim diskursima pojavljuje se kao službeni program za upravljanje kulturnom raznolikošću. S jedne strane, izdvojen je od monokulturalizma, prisutnosti jedne kulture u društvu, a također odvaja se i od kulturnoga pluralizma. Američki filozof Horace Kallen već je 1915. godine spominjao ovaj pojam u svojim radovima, a u kojima navodi kako se multikulturalizam često opisuje suprotstavljen kulturnoj asimilaciji (Puzić, 2004:63). Slikoviti naziv čak i puno objašnjava i možda je i najbolji prikaz ovoga pojma. Multikulturalizam se često povezuje i s pojmovima višenarodne države, bratstvom i jedinstvom te pojmom višejezičnosti. Multikulturalizam je jedna od novih kulturnih paradigmi koja se pojavljuje 1960-ih godina u Kanadi unutar istoga civilizacijskog sustava, anglofona i frankofona. Njegov bi doslovni prijevod glasio *sve su kulture jednake*. Podrazumijeva suživot ili interakciju dviju različitih kultura, ali bitno je navesti da je nužan čimbenik taj da moraju dijeliti isti prostor. Suživot dviju kultura na jednom, istom prostoru... gradu, državi, kontinentu... Multikulturalizam je dio nacionalnoga identiteta u Kanadi i korišten je kao alat za ujedinjenje Kanađana koji govore engleski i francuski i za koji se kaže da je drugi najveći izvor ponosa nakon slobode i demokracije. U zemlji poput Južne Koreje, koja je u velikoj mjeri homogeno društvo, multikulturalizam se koristi kao simbol modernizacije gdje se njeguju prava manjina i jednakosti,

¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42380> (17.8.2023.)

dok zemlja teži da bude promatrana jednako kao i zapadne demokracije poput SAD-a, Kanade i Europe.² Prema sociolozima, zemlje koje su impresionirale multikulturalnost, izvijestile su o pozitivnijim rezultatima u obliku bolje integracije manjinskih imigrantskih skupina. S druge strane, zemlje koje su zahtijevale asimilaciju imigranata, izvješćuju o slaboj integraciji etničkih manjina i često doživljavaju reakciju svojih građana. Hrvatski sociolog Milan Mesić napisao je knjigu pod nazivom *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi* u kojoj govori o multikulturalizmu kao povijesnom fenomenu koji se često suprotstavlja današnjim, suvremenim društvima. Mesić tako navodi kako se *multikulturalizam* prvi put pojavljuje kao pridjev u *The Oxford Supplement* 1976. godine s obrazloženjem da se pojavio 1941. godine u New Yorku kao pojam suprotan pojmovima *nacionalizam* i *nacionalna predrasuda*. Međutim, valja istaknuti kako još uvijek postoje nesporazumi u znanstvenome diskursu oko datiranja prve pojave toga pojma. (Mesić, 2006:55-56). Mesić (2006, 68) naglašava kako su se *multikulturalizam* i pridjevska izvedenica poput *multikulturalan* pojavili tek nedavno u suvremenome društvu i akademskome društvu, ali isto tako i političkim raspravama o karakteru suvremenih društava. Na taj se način samo dodatno proširuje opseg literature i sve se više proširuje pojam nejasnoće koji je povezan uz pojmove *multikulturalizam* i *multikulturalan*. Uz pojam *multikulturalizma* usko je vezan i pojam *kulturnoga pluralizma*. Kada se doslovno prevedu ovi pojmovi ili kada se oni usporede, izgleda kao da se govori o sinonimima ili nečemu jako sličnom, što i nije daleko od istine. Kulturni pluralizam razlikuje se od multikulturalizma dobrovoljnim članstvom u grupama i recipročnim priznavanjem uključenih strana. Jedna od čestih metafora koja se koristi za opisivanje ove ideologije jest *lonac za taljenje*, gdje različite skupine ljudi koje se identificiraju kao pripadnici različitih kultura, prepoznaju i prihvaćaju svoje razlike kao dio zajedničkoga života. (Puzić, 2004:63). Multikulturalizam u političkoj filozofiji usredotočuje se na ideje i načine na koje se zajednice trebaju promatrati kao odgovor na vjerske i kulturne razlike, a usko su povezane s politikom identiteta; politikom prepoznavanja i politikom različitosti. Multikulturalizam također uključuje političku moć i ekonomski interes. U nedavnoj prošlosti, multikulturalističke su se ideologije proširile i sada obuhvaćaju skupine kao što su LGBT, afroamerička manjina, autohtoni narod, osobe s invaliditetom i druge religije i etničke manjine. U kontekstu političke filozofije, multikulturalizam se često shvaća u inozemstvu i širi opseg opisa, kao i njegova realna upotreba. Većina rasprava o multikulturalizmu usredotočuje se na to je li multikulturalizam prikladan način za rješavanje integracije i raznolikosti useljenika. Ponekad se riječ *multikulturalizam* koristi osobito u odnosu na zapadna društva za koja se pretpostavljalo da su u prošlosti postigla jedinstveni identitet nacije, osobito tijekom 18. i 19. stoljeća. Postoje različite zemlje koje su usvojile multikulturalnost kao službenu politiku u zemlji, pogotovo od 1970-ih, i razlikuje se od

² Heršek, E. (1991.) Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, Hrvatska <https://hrcak.srce.hr/127444> (17.8.2023.)

zemlje do zemlje i uključuje argument da su mnogi veliki gradovi zapadnih zemalja sastavljeni od mješavine različitih kultura. Neke od zemalja za koje je utvrđeno da su usvojile multikulturalizam kao službenu politiku uključuju Kanadu i Australiju, koje su tu politiku usvojile 1973. i zadržale je do danas.³ Ostale zemlje kao što su Nizozemska i Danska usvojile su multikulturalizam kao politiku, ali su promijenile svoje gledište o multikulturalizmu. Sa sve većim porastom domaćega terorizma, vođe u različitim zemljama poput Ujedinjenoga Kraljevstva, Australije, Njemačke i Francuske protivili su se multikulturalizmu i izrazili zabrinutost zbog učinkovitosti politika multikulturalizma za integraciju imigranata. Nakon svega navedenoga postavlja se pitanje koje muči politike europskih država – donosi li multikulturalnost sa sobom pozitivne ili negativne utjecaje i posljedice. Stvara li tolerancija među kulturama, državama i nacijama probleme ili ih rješava? Netrepeljivosti su uvijek postojale, no Europa ih danas pokušava smirivati na pogrešne načine. Uz sve to prihvaćanje različitih kultura, a uz to onda i njihovih religija, dolazi do prevelikoga iskorištavanja ovoga pojma. Naime, mnogi koriste multikulturalnost kako bi na negativan način širili svoje običaje koji su strogo neprihvatljivi na Zapadu. Uz to se povezuje i Islam, nasilje nad ženama, terorizam... Zaključuje se kako su Europljani oikofobi koji ne cijene dovoljno svoj kontinent, korijene, kulturu i običaje, stoga dopuštaju da stranci i pridošlice na europskome tlu šire svoje tradicije i usustavljaju pravilne oblike ponašanja. Multikulturalizam je dobar i podnošljiv ali kao interkulturalizam. Podnošljiv je uz integraciju. Ako doseljenici Europe i određenih europskih država nauče i prihvate kulturu i jezik te poštuju oblike ponašanja države u kojoj se nalaze, tada suživot dviju kultura dolazi do izražaja i tada se može govoriti o pozitivnome multikulturalizmu ili kulturnim jednakostima. Stanje je u Europi takvo da je nacionalni identitet izgrađen isključivo od strane dominantne kulture koja čini većinu. Problem tu stvara konstrukcija različitih identiteta temeljena na rasnoj i vjerskoj pozadini. Taj isti problem uzrokovao je društvene sukobe kojima nije potrebno politički upravljati. Zbog toga, kada se govori o multikulturalizmu i kontekstu Europe, moraju se promotriti različiti pristupi u kojima raznolikošću populacije upravlja sama država. Izazovi za Europu, koji su nastali zbog useljavanja ljudi iz drugih dijelova svijeta, moraju se promatrati u svjetlu integracijskih i drugih normi. Bitno je razumjeti da je multikulturalizam u Europi neodvojiv od migracija kao pokretač etničke raznolikosti.

³ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=42380> (17.8.2023.)

2. Politika različitosti u Europi

Europa i europska društva kao entitet kulturno su raznoliki. Jedna od posljedica toga dakako jest promjena političkih granica koje kasnije dovode do uključivanja ljudi iz drugoga političkog sustava, a ponekad kao posljedica doseljavanja stanovništva iz druge države. Ne treba isključiti ni slučajnost povijesti jer su današnje države stvorene na mjestima gdje su prije postojale druge vrste političkih zajednica, svaka sa svojom različitom kulturom. Neki pogledi na multikulturalna društva predstavljaju kulture kao različite tradicije, s manjinom kulture koje funkcioniraju u vlastitome privatnom prostoru, a ovisno o vrijednostima dominantnih kultura za njihov daljnji opstanak. Ovakva ideja multikulturalnoga društva ne pristaje nabolje stvarnom životnom iskustvu. Ne samo da su granice između skupina nejasne, nego su manjinske kulture interno pluralističke, a simboli i vrijednosti njihovih raznih konstitucijskih skupina otvoreni za pregovore i promjene. Štoviše, pojedinci iz bilo koje pozadine mogu se poistovjetiti s vrijednostima povezanim s nizom izvora, dok istodobno postoje i oni koji tvrde da imaju ograničen kulturni identitet. Sva europska društva pokazuju određeni stupanj raznolikosti ili pluraliteta. Kako primjećuje B. Parekh, za početak tu je pluralnost koja dolazi s raznolikošću multikulturalnih društava... ovaj oblik množine koji skreće pozornost na različite skupine unutar društva, može se nazvati tradicionalnom pluralnošću. Drugi oblik pluraliteta odražava činjenicu da u suvremenim europskim društvima pojedinci često budu u poziciji birati vrijednosti i ideje iz različitih izvora. Kao primjer mogu se navesti ljudi koji mogu odbaciti svoje religije i njihove tvrdnje te tražiti svoja vlastita uvjerenja i vrijednosti. Takvi pojedinci čine svoju vlastitu sintezu ideje baš kao što mogu koristiti niz kulturnih ideja i praksi. Ovaj oblik množine može se nazvati modernom ili postmodernom pluralnošću (Parekh, 2008:75). Postoji isprepleten odnos između tradicionalne i moderne/postmoderne pluralnosti koji stvara promjene i razvoj unutar uspostavljene kulturne tradicije. Postoje promjene u uvjerenjima i praksama kroz generacije i bitno je sagledati sve ne samo u smislu tradicionalne pluralnosti već pod tim konkretnim utjecajima moderne/postmoderne pluralnosti. Europska društva, zaključno, mogu obuhvatiti različita vjerovanja, prakse i izražavanja, a moderna/postmoderna pluralnost još više naglašava ovu raznolikost unutar kultura zamagljujući im rubove. Jasno je da društvo ne može očuvati svoju koheziju, ako svi članovi ne dijele zajednička uvjerenja i vrijednosti. Zbog toga postaje imperativ da svako društvo usvoji isti skup vrijednosti i interpretacija. Kao što ističe B. Parekh, neki zagovornici asimilacije podržavaju ovu tvrdnju na ontološkoj osnovi i tvrde da ljudi obično osjećaju veću povezanost s onima koji su im slični, dok im je teže povezati se s osobama koje percipiraju kao strance (Parekh, 2008:73). Važno je naglasiti da se koncept kulturne antropologije, koja se temelji isključivo na kulturi, ne može smatrati dovoljnim za potpuno razumijevanje ovoga pojma. Neizostavno je pojašnjavanju dodati određene kategorije po kojima se onda može lakše objasniti određeni kontekst

multikulturalizma. Primjerice, važno je promotriti kategorije poput jezika, običaja, tradicije, obreda, religije pa na kraju i neizbježnu političku samoidentifikaciju određene zajednice. U kontekstu provedbe, politika bi priznavanja trebala biti ključna komponenta u rješavanju izazova koji proizlaze iz različitih kulturnih konteksta i potreba etničkih manjina. Ovo je posebno istaknuto u okviru europske politike identiteta, gdje se multikulturalna dinamika manifestira (Sršen, 2013). Današnja europska stvarnost obiluje raznolikošću kulturnih identiteta, a to često stvara pesimističku sliku u vezi s procesom usklađivanja strukturalnih aspekata nacionalnog identiteta s pragmatičnom logikom novog europskog nadnacionalnog identiteta (Sršen, Piskač, 2012:160). Zbog toga se i multikulturalizam u Europi promatra kroz prizmu društvene pripadnosti, točnije, etnonacionalnosti ili religijske pripadnosti. Kada ilegalno useljništvo u Europi premaši prag ekonomski i politički održivog za kapitalističku ekonomiju i održavanje socijalne države, rezultat koji se može očekivati je povećanje podrške desnim političkim opcijama i ekstremizmu (Paić, 2011:144). Najveći problem, kada je riječ o multikulturalizmu, jest tzv. *etnomazohizam*, pojam koji koristi francuski filozof Guillaume Faye, a podrazumijeva stigmatiziranje i osjećaj bezvrijednosti prema vlastitoj etničkoj grupi ili narodu koji isto tako često uključuje pokušaj preuzimanja odgovornosti za kolonijalnu povijest i zločine počinjene tijekom Drugoga svjetskog rata. Zbog toga Europa neprestano na svoj kontinent prihvaća sve veći broj useljenika već godinama. Taj se proces može nazvati i okajavanje grijeha iz prošlosti, kao što je već navedeno, a podrazumijeva procese kolonizacije. Na taj se način pušta u svoj *dom* različite useljenike bez ikakvih uvjeta i misli se kako se čini dobro i ispravno, ali s druge strane, gazi se preko svojih načela, vrijednosti i sustava da toga čovjek nije ni svjestan. Multikulturalizam na europskome kontinentu više se svodi na obezvrjeđivanje zapadne (europske) kulture nego na suživot različitih kultura. Tri politička lidera, Francuska, Njemačka i Velika Britanija osuđeni su na propast kada je riječ o programu multikulturalizma i njegovu širenju na tim prostorima. Te države, inače moćnici kada je politika u pitanju, primaju jako veliki broj migranata, kako u vidu radne snage tako i kao dom za novi početak ili mjesto zaštite. Na europskome tlu, prva je o ovom pitanju govorila njemačka kancelarka Angela Merkel tijekom susreta s Mladima CDU-a (Jungen Union) u Potsdamu 2010. godine. Tada je istaknula da multikulturalizam nije uspio zaživjeti u Njemačkoj. Nakon nje, slične stavove iznijeli su britanski premijer David Cameron i francuski predsjednik Nicolas Sarkozy. Merkel je naglasila da „...Njemačka nije stvorila uvjete u kojima bi različite kulture i etničke skupine mogle zajedno sretno koegzistirati.“⁴ David je Cameron rekao kako „...su multikulturalističke politike pridonijele stvaranju odvojenih svjetova u kojima imigrantske zajednice žive odvojeno od glavnog toka društva, a ujedno su zakazale u stvaranju

⁴ <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/integration-merkel-erklaert-multikulti-fuergescheitert-a-723532.html>. (20.8.2023.)

društva prema kojemu svi (a posebno mladi muslimani) osjećaju pripadnost."⁵ Francuski predsjednik Nicolas Sarkozy u isto vrijeme govori kako je multikulturalizam neuspješan, a razloge tomu između ostaloga vidi u državama koje su previše usmjerene na identitet ljudi koji dolaze, a premalo na identitet pripadnika društva koje ih prima. Naglasio je, također, kako takav princip jača ekstremizam među imigrantima i dodao kako smatra da Francuska mora biti jaka nacionalna zajednica, a ne mjesto gdje različite kulture i etničke zajednice koegzistiraju.⁶ Kada se promotri činjenica da su čelnici vodećih država u Europi 2010. godine govorili negativno o ovome kulturnom pojmu, neizbježno je povezati sve s današnjim stanjem na europskome kontinentu, a također i dodati sva događanja u posljednjemu desetljeću koja su svakako utjecala na etničko stanje u Europi. Kancelarka Merkel naglasila je kako očekuje od imigranata da nauče jezik kako bi onda bili što konkurentniji.⁷ Unatoč negativnim asocijacijama, kancelarka nije naišla na pretjerano negativne komentare na svoju izjavu kao niti na osudu jer se dobar dio javnosti zapravo složio s njom pa je zato njezina izjava ostala nedorečena. „U 1960-im godinama pozvali smo strane radnike da dođu i oni sada žive u našoj zemlji.“, istaknula je Angela Merkel tijekom sastanka mladih članova njezine vladajuće stranke, Demokršćana (CDU). Dodala je da su tada bili uvjereni da će ti radnici eventualno napustiti zemlju, ali to se nije ostvarilo. Merkel je naglasila: "Ranije smo težili prema konceptu multikulturalizma i zajedničkoga suživota, ali taj se koncept pokazao neuspješnim, potpuno neuspješnim." Kasnije je također istaknula da bi Njemačka trebala odavati dojam da su i oni koji ne govore njemački jezik dobrodošli.⁸ "Državni multikulturalizam doživio je neuspjeh u Velikoj Britaniji i ostavio mlade muslimane ranjivima te podložnima procesu radikalizacije", izjavio je britanski premijer David Cameron tijekom sigurnosne konferencije u Münchenu. Pozvao je ne samo svoju zemlju, već i ostale europske države da se aktivno suoče s onim što se događa unutar njihovih granica, istaknuvši kako nije dovoljno samo boriti se protiv terorizma vojnim operacijama u inozemstvu. Cameron je naglasio potrebu za napuštanjem loše politike prošlosti i umjesto toga suočavanjem s ekstremističkom ideologijom u svim njenim oblicima, kako države tako i društva..., izrekao je Cameron iste godine, nekoliko mjeseci nakon njemačke kancelarke Angele Merkel.⁹ „Cameron je nedvosmisleno razdvojio islam kao religiju od onoga što opisuje kao islamski radikalizam – političku ideologiju koja stvara osjećaj izolacije među ljudima u njihovoj vlastitoj zemlji. Izrazio je zabrinutost zbog pristupa državnoga multikulturalizma koji je poticao drugačije vrste kultura da vode svoje živote, udaljene od ostaloga društva i međusobno odvojene. Cameron je istaknuo nužnost zamjene dosadašnje

⁵ <https://www.theguardian.com/politics/2011/feb/05/david-cameron-muslim-extremism>. (20.8.2023.)

⁶ http://www.liberation.fr/france/2011/02/11/sarkozy-estime-que-le-multiculturalisme-est-un-echec_714298. (20.8.2023.)

⁷ <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/angela-merkel-multikulturalizam-u-njemackoj-u-potpunosti-je-propao-3123122> (20.8.2023.)

⁸ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/rekvijem-za-multikulturalizam-20110208> (20.8.2023.)

⁹ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/rekvijem-za-multikulturalizam-20110208> (20.8.2023.)

pasivne tolerancije u svojoj zemlji s aktivnim, odlučnim liberalizmom. Dodao je kako je bitno jasno izraziti da određene temeljne vrijednosti, kao što su sloboda govora, demokracija, jednakost prava bez obzira na spol, rasu i vjeru te poštivanje vladavine zakona, imaju ključnu ulogu, temelj života u toj zemlji. Istaknuo je da „...pasivno tolerantno društvo ostaje neutralno prema različitim vrijednostima, dok iskreno liberalno društvo aktivno promovira određene vrijednosti.“¹⁰

¹⁰ <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/rekvijem-za-multikulturalizam-20110208> (20.8.2023.)

3. Kriza politike multikulturalizma u Europi

Najveći problem, kada se govori o multikulturalizmu u Europi, stvara imenica *imigrant*. Ta se imenica toliko spominje u kontekstu multikulturalnosti da je na neki način postala i epitet. Migranti su postali žrtveni jarci za različite izazove s kojima se suočava društvo uključujući kriminal, nezaposlenost, bolesti, smanjenje kvalitete javnih usluga, iscrpljivanje javnih financija te prijetnje liberalnoj kulturi. U mnogim zapadnim zemljama, desni populistički političari koriste ovu situaciju kako bi privukli glasače obećavajući rješenja koja uključuju čišćenje nacionalnoga tijela od migranata, njihovu deportaciju i izgradnju zidova kako bi se spriječio njihov ulaz... Rasprava o integraciji muslimana u Europi trenutno izaziva osjećaj nelagode. S jedne strane, primjećuje se rast antiimigrantskih, ksenofobnih i ekstremno desničarskih stranaka koje čak sudjeluju u vlasti u nekim zemljama poput Nizozemske. S druge strane, mainstream stranke desnoga i lijevoga centra pokušavaju kopirati politički narativ tih ekstremističkih antiimigrantskih stranaka često ističući svoje protivljenje multikulturalizmu.¹¹ Njihova je svrha privući svoje političke birače kako bi ih odvratili od podrške ekstremno desnim strankama u nadi da će osvojiti glasove na sljedećim izborima. Ovo se događa u kontekstu teških ekonomskih vremena u Europi gdje je nezaposlenost u porastu, a stranci i imigranti postaju lak cilj tijekom recesije. Treba napomenuti da većinu imigranta čine Turci u Njemačkoj, Pakistanci u Britaniji i Arapi u Francuskoj, no zajednički faktor je da se mnogi od njih osjećaju marginalizirano, diskriminirano i vrlo često se suočavaju s pritiscima kao potencijalni islamistički ekstremisti.¹² Zaključno, ovo je složena i napeta situacija koja predstavlja izazov za Europu. Većina ljudi koji razumiju problem i upućeni su u ovu znakovitu problematiku, svjesni su da imigranti nisu samo potencijalni teroristi, oni se i slažu da je integracija izazov za Europu. Međutim, postavlja se pitanje može li integracija uspjeti bez prisutnosti multikulturalnosti? Opozicija prema multikulturalizmu u Europi proizlazi iz percepcije da je taj koncept propao. Kao što je već istaknuto, za razliku od Sjedinjenih Američkih Država koje su nastale na temelju imigracije i multikulturalizma, Europa nikada nije bila multikulturalna. Čini se da Europljani preferiraju asimilaciju muslimana umjesto integracije.¹³ No, za daljnje shvaćanje, važno je razumjeti razlike između ovih dvaju pojmova. Asimilacija zahtijeva odricanje od važnih segmenata vlastitoga kulturnog i/ili vjerskog identiteta kako bi se potpuno uklopili u kulturu zemlje domaćina. Drugim riječima, imigrant mora postati sličan domaćinu dok se društvo domaćina ne mijenja za njega (Barry, 2001:32). Barry u svojoj knjizi *Kultura i jednakost: egalitarna kritika multikulturalizma* objašnjava kako je integracija manje restriktivna od asimilacije. Ovdje su i imigrant i društvo domaćina odgovorni za proces. To je obostrani napor.

¹¹ <https://www.brookings.edu/articles/multiculturalism-and-integration-in-europe/> (23.8.2023.)

¹² <https://www.theglobeandmail.com/opinion/the-changing-face-of-multiculturalism-in-europe/article29647990/> (23.8.2023.)

¹³ <https://www.brookings.edu/articles/multiculturalism-and-integration-in-europe/> (23.8.2023.)

Moguće je postići integraciju bez potpune asimilacije. Budući da se društvo domaćina također mijenja, s masovnim imigracijama dolazi do suživota koji je značajnije multietnički nastrojen. Integracija ostavlja mjesta za multikulturalizam jer se temelji na konceptu liberalne države koja od svojih imigranata traži osnovno razumijevanje jezika zemlje i poštivanje ustavnih načela (2001:52). U toj paradigmi, imigranti nisu obvezni asimilirati vrijednosti većinske kulture ili prihvatiti njene običaje iako je to željeno dugoročno. Integracija je stoga fleksibilnija i otvorenija od asimilacije priznajući da imigracija može promijeniti i društvo domaćina. To je simbiotski odnos između evoluirajućega društva i države koja također evoluira. Integracija treba ostaviti otvorena vrata multikulturalizmu jer bez njega integracija postaje jedini put. Nažalost, Europa sada sve više odbacuje multikulturalizam zbog snažnih negativnih reakcija. To se vidi u anketama koje se provode kroz različite kampanje političara. Ipak, postoje i intelektualci poput Jurgena Habermasa u Njemačkoj koji se hrabro uspinju protiv takvih netrpeljivih stavova.¹⁴ Upotreba termina *migracijske krize* postala je prihvatljiv način da se raspravlja o širem spektru problema uključujući rasu, etničku pripadnost, religiju, spol te posebno o ljudskim posljedicama koje proizvodi globalni kapitalizam i rastuće nejednakosti koje generira unutar društava i među narodima širom svijeta. Ovakvi okviri za *krizu imigracije* datiraju prije pojave valova izbjeglica koji su bježali od ratnih zbivanja i života u nasilju koji su se događali u Africi i na Bliskome istoku, a nedavne migracije samo su produbile ovu raspravu. Zbog nastanka takve situacije i njenoga razvoja, pojavile su se tri nove knjige koje pokušavaju sagledati situaciju izvan trenutačnih izazova i prodrijeti u dublje slojeve ekonomskih, političkih i kulturnih napetosti.¹⁵ Rita Chin u svojoj knjizi *Kriza multikulturalizma u Europi* pruža usporedbu tijekom povijesti o načinima na koje su se političari u nekoliko zapadnoeuropskih zemalja nosili s rastućim brojem imigranata iz nezapadnih zemalja od 1950-ih do danas. U knjizi *U ime prava žena* autorica Sara R. Farris istražuje iznenađujuću konvergenciju posljednjih godina među desnim nacionalističkim strankama, neoliberalima i određenim feministkinjama u Francuskoj, Italiji i Nizozemskoj oko pitanja emancipacije i žena iz nezapadnih, posebno muslimanskih zajednica. Rafia Zakaria u svojoj knjizi *Veo* pomiče svoj predmet proučavanja s bijele sekularne Europe prema iskustvima muslimanskih žena istražujući stereotipne prikaze vela u zapadnoj kulturi i potom duboko razmišljajući na osoban način o različitim značenjima koje veo može imati za one koji ga nose. Unatoč svojim različitostima, ove tri knjige istražuju kako su zapadne liberalne demokracije od 1950-ih godina tražile strategije za upravljanje raznolikošću u društvima koja su nekada bila

¹⁴ <https://www.theglobeandmail.com/opinion/the-changing-face-of-multiculturalism-in-europe/article29647990/> (23.8.2023.)

¹⁵ <https://www.theglobeandmail.com/opinion/the-changing-face-of-multiculturalism-in-europe/article29647990/> (23.8.2023.)

homogena – sekularna, bijela i kršćanska.¹⁶ Dok su neke zapadne nacije dugi niz godina uspjele asimilirati druge Europljane, pojava bivših kolonijalnih podanika bila je posve različita situacija. Motreni kroz prizmu rasizma, koje je opravdavalo imperijalno osvajanje, ti ljudi, uglavnom muslimanskoga porijekla, nisu viđeni samo kao različiti, već i kao inferiorni. Njihova se različitost također doživljavala kao prijetnja europskomu nacionalnom identitetu. Tolerirati njihovu prisutnost kao privremeno rješenje za nedostatak radne snage bilo je jedno, a smatrati njih i njihove obitelji potpuno ravnopravnim građanima, s istim pravima, bila je potpuno druga i nedopustiva situacija.¹⁷ Rita Chin, profesorica povijesti na Sveučilištu u Michiganu pruža obilje detaljnih informacija o različitim političkim pristupima analiziranim u svojoj knjizi. Obradila je politike pet zemalja – Francuske, Njemačke, Velike Britanije, Švicarske i Nizozemske. Dok ih uspoređuje, naglašava ne samo njihove razlike u politici, već i ističe njihove sveobuhvatne sličnosti. Centralna je postavka da kulturni rasizam predstavlja temeljni stav koji prevladava u suočavanju s rastućom raznolikošću etničkih i vjerskih zajednica u ovim zemljama. Segment je ove studije, koji nije adekvatno istražen u Chinovom istraživanju, ogroman ekonomski izazov uzrokovan prisutnošću nezaposlenih ili nedovoljno zaposlenih radnika i njihovih obitelji, posebno zbog njihove kulturne raznolikosti (Chin, 2017:113). Međutim, analiza ove autorice pruža dublji uvid u različite strategije koje su razvili nacionalni vođe kako bi se suočili s prisutnošću tih migranata koji su premašili prvotni doček. Ove strategije uključuju politike koje promoviraju različite etničke i rasne grupe kao izdvojene, fragmentirane identitete te koriste eufemizme kako bi se naglasila potreba za unapređenjem međurasnih odnosa, dok su istovremeno zanemarivali strukture diskriminacije koje su ih opterećivale. Dodatno, ove strategije istražuju pozive za asimilaciju i integraciju, prebacujući odgovornost za vjersku i kulturnu prilagodbu izbjeglica na same migrante. Zapadnoeuropske su države često izbjegavale priznati duboku promjenu u svojim društvima, dok su mnogi političari nastojali smanjiti političke napetosti koje su vodile k eskalaciji, iako su se one na kraju manifestirale u žustrim debatama o pitanjima rase, imigracije i nacionalnoga identiteta. Bitno je naglasiti kako se danas Europa sve više suočava s migracijama, a migracijske krize možda su i najveći uzrok svih problema kada je u pitanju multikulturalnost Europe. Dakako da su zaslužne za rasnu diskriminaciju, nejednakosti u društvima, isticanja određenih religija, nejednakosti u obrazovanju... Europom vlada kriza migracije i ljudsko je društvo očito suočeno s ozbiljnim izazovom zbog rastuće naglašene potrebe političara za promocijom kulturnoga nacionalizma s jedne strane i stvarnošću raznolikih populacija unutar nacionalnih granica s druge strane. Situacija je dodatno zakomplicirana dolaskom stotina tisuća izbjeglica iz zemalja globalnoga juga koje su pogođene ratom i ekonomskim teškoćama. Postavlja

¹⁶ <https://www.thenation.com/article/archive/the-culture-veil/> (25.8.2023.)

¹⁷ <https://www.thenation.com/article/archive/the-culture-veil/> (25.8.2023.)

se ključno pitanje – što se u konačnici odnosi na riječ kriza i postoji li način za prevladavanje binarnih opisa koji danas svakodnevno kruže europskim kontinentom.

3.1. Izbjeglička kriza u Europi

Europska se unija trenutačno suočava s najznačajnijim i nekontroliranim priljevom migranata i izbjeglica u svojoj povijesti, što nedvosmisleno ukazuje na prisutnu krizu u području migracije i izbjegličkoga kretanja. Uzroci su ovoga izazova u 2015. godini raznoliki i obuhvaćaju bijeg od ratnih sukoba, težnju za poboljšanjem životnih uvjeta, napuštanje disfunkcionalnih država te izbjegavanje različitih oblika ekstremizma i terorizma. Nakon što je 2015. godine na stotine tisuća izbjeglica i migranata iz Bliskoga istoka i Afrike stiglo u Njemačku, države članice Europske unije suočile su se s izazovima koje predstavljaju ovi nevoljni pojedinci. Zaštita granica, ubrzani procesi deportacije i politika zastrašivanja – ključni su elementi europske azilne politike. Bitno je razlučiti koliko su ovi pristupi uistinu učinkoviti. Zemlje koje su prve na migrantskoj ruti i one koje su njihova konačna odredišta, imaju različite interese u ovome pitanju. „Europska agencija za graničnu i obalnu stražu Frontex, očekuje daljnji rast broja migranata i tražitelja azila u Europskoj uniji ove godine. Prošle godine, Frontex je zabilježio 330.000 tzv. neregularnih ulazaka, što je bio najveći broj od 2016. godine, kada je zabilježen vrhunac migrantskog vala.”¹⁸ Neke članice Europske unije, uključujući i bivšu članicu Veliku Britaniju, nastoje pooštriti svoje zakone i promijeniti postupak dodjele azila, kako bi otežali ulazak tražiteljima azila u svoje zemlje ili ih makar uplašili. Njemačka, koja je glavno odredište većine migranata, suočava se s pritiscima zbog opterećenja koje predstavljaju smještaj i integracija izbjeglica. „Unatoč tome, oko četvrtina svih zahtjeva za azil u EU-u (220.000) podnese se u Njemačkoj, iako prema europskim pravilima ova zemlja ne bi trebala biti odgovorna za prvu registraciju migranata.”¹⁹ Stoga su savezne i pokrajinske vlade odlučile uvesti stroža pravila za vraćanje u zemlje porijekla i privremene pritvorske mjere za migrante koji moraju napustiti zemlju. Drugi europski ciljevi koji su često destinacije migranata, kao što su Francuska, Austrija, Nizozemska i Velika Britanija, primjenjuju različite strategije kako bi obuzdali situaciju nastalu migracijom. Velika Britanija, na primjer, razmatra prijetnje o preseljenju procesa azila u Ruandu ili internaciju migranata na brodovima. U Danskoj, pokušaj otvaranja azilantskog centra u Ruandi nije uspio, no unatrag nekoliko godina postupci dodjele azila postali su stroži. Danska također redovito provodi kontrole na granici prema Njemačkoj. Međutim, zemlje koje su prve točke ulaska migranata imaju potpuno suprotne interese. Italija, Grčka, Malta, Cipar, Hrvatska, a nedavno i Poljska, nastoje otežati ulazak migrantima što je više moguće. Njihove su vanjske granice gotovo hermetički zatvorene.

¹⁸ <https://www.dw.com/hr/eu-%C5%BEeli-smanjiti-broj-migranata-ali-kako/a-66543238> (27.8.2023.)

¹⁹ <https://www.dw.com/hr/eu-%C5%BEeli-smanjiti-broj-migranata-ali-kako/a-66543238> (27.8.2023.)

Migrantima stoga preostaju samo rizični morski putevi ili ulazak zrakoplovom s valjanim ili lažnim vizama. Ovo se često naziva zaštita vanjskih granica Europske unije, a o tome redovito odlučuju ministri unutarnjih poslova zemalja članica. Italija nastoji otežati pristanak privatnim brodovima koji spašavaju migrante na moru. Prema izvješćima New York Timesa i organizacija za ljudska prava, grčki, hrvatski i poljski graničari primjenjuju tzv. *pushbackove* što podrazumijeva prisilno vraćanje migranata koje uhvate na vlastitom teritoriju u zemlju iz koje su došli bez pridržavanja zakonodavne procedure. Ovaj postupak, poznat i kao *refoulement* zapravo krši europsko i međunarodno pravo. Poljska nastoji ograničiti migraciju u skladu sa smjernicama EU-a.²⁰ Migracije su značajna tema u trenutačnoj predizbornoj kampanji u Poljskoj. Vodeća nacionalno-konzervativna stranka PiS želi ograničiti useljavanje i zaštititi Poljsku unatoč vrlo malom broju zahtjeva za azilom u zemlji. Prema podacima Europskoga statističkog ureda Eurostata, u prvoj polovici 2023. godine samo 2.785 osoba zatražilo je azil u Poljskoj. S obzirom na populaciju od 38 milijuna stanovnika ovo je zanemariv broj.²¹ Unatoč tomu, poljski premijer Mateusz Morawiecki protivi se nastojanjima Europske unije da reformira zajednički zakon o azilu. Na istočnoj granici Poljske gradi se ograda prema Bjelorusiji. Morawiecki želi održati referendum kako bi praktički isključio migraciju u skladu sa smjernicama Unije. Migrante se često percipira kao političko oružje ruske agresije, tvrdi se da Rusija šalje migrante na granicu s Bjelorusijom. Potencijalni učinak zastrašivanja može biti rezultat rasprave koju je inicirao Thorsten Frei, vođa kluba zastupnika njemačkih sestrinskih stranaka CDU/CSU, početkom srpnja. Frei je predložio ukidanje teorijski zagwarantiranoga individualnog prava na azil i umjesto toga zagovarao je sustav kvota za imigraciju. Među ostalim argumentima, Frei je istaknuo da sadašnji sustav smatra nepravednim jer bi samo oni koji su imućni ili fizički sposobni mogli preživjeti opasnosti složenog procesa ulaska u EU.²² Stariji, bolesni, žene i djeca imali bi minimalne izgleda da prežive putovanje kroz Saharu ili plovidbu na čamcima. U stvarnosti, organizacije koje se bave pitanjima izbjeglica ističu da politika EU-a ima cilj otežati dolazak migranata koliko god je moguće budući da se zahtjev za azilom može podnijeti samo unutar teritorija Europske unije. Jednom kada netko stigne u EU, u većini slučajeva može ostati čak i ako mu je zahtjev za azilom odbijen. Na primjer, sirijski i afganistanski izbjeglice koji su uspjeli stići do Europe, imaju veće izgleda da će dobiti priznanje za nužnu zaštitu u više od 90 posto slučajeva. S druge strane, za mnoge ljude čije je porijeklo pakistansko ili tursko, situacija je potpuno suprotna. Stopa odbijanja

²⁰ https://www.obnova.com.hr/radovi/autori/76-prekoracenje-granica-multikulturalizam-i-identitet-u-21-stoljecu#_ftn5 (29.8.2023.)

²¹ <https://www.index.hr/vijesti/clanak/Eurostat-Od-2009-azil-u-EU-zatrazilo-cak-122285-stanovnika-zapadnog-Balkana-i-to---zbog-povlastica/700463.aspx> (29.8.2023.)

²² <https://kamenjar.com/njemacka-rasprava-oko-rekordnog-broja-trazitelja-azila/> (30.8.2023.)

zahtjeva za azil je ovdje veća od 75 posto.²³ Međutim, u većini slučajeva odbijanje ne znači automatski da osoba mora odmah napustiti zemlju u kojoj se trenutačno nalazi. Poljski sociolog Zygmunt Bauman u svojem djelu *Dentro la globalizzazione* (2007:28) navodi kako je multikulturalizam zapravo multikomunitarizam, odnosno, kako ljudi žive u izoliranim zajednicama jedni pored drugih, a ne jedni s drugima, gdje se stavlja naglasak na to „jedni pored drugih”. „Francuska od useljavanja ima samo štete, iako vlada mit da su imigranti formula ekonomskog prosperiteta. Taj mit je pao u vodu. Francusko Ministarstvo je 2010. zadužilo ekonomista X. Chojnickog da izvrši procjenu omjera troškova i koristi imigracije za Francusku. Njegova prva studija rezultirala je pozitivnim saldom od 12 milijardi eura. Iako je njegov broj bio sličan broju UN – a, znači da je doprinos imigracije bio tek 0,4 posto francuskog BDP – a. No u tom izračunu Chojnicki nije uzeo u obzir sigurnosne troškove, kriminal i sl. pa je već 2012. godine promijenivši metodologiju rekao da je korist od imigracija 3,9 milijardi, da bi 2018. priznao da je ekonomska bilanca imigracija – negativna.”²⁴ „Institut Montaigne, Think thank blizak Macronu sada tvrdi da je stanje migracija ekonomski pomalo negativno, na temelju rada koje je objavio CEPII (služba pri premijeru za koju radi Chojnicki) 2018. s minusom od 30 do 40 milijardi eura.”²⁵ „Ovo je loša vijest za Hrvatsku jer zapadne zemlje, suočene s katastrofalnim učincima imigracija, mogle bi se početi zatvarati unatoč Schengenu, a Hrvatska, ostavljena na cjedilu, se pretvori u veliko prihvatilište za mnoštvo migranata.” „Prema podacima Odjela za gospodarska i socijalna pitanja Ujedinjenih naroda (UN Department of Economic and Social Affairs - UN/DESA), sredinom 2017. godine, u svijetu je živjelo ukupno 257,7 milijuna ljudi koji su rođeni izvan granica svojih matičnih država. Ovaj broj migranata čini 3,4 % ukupnoga svjetskog stanovništva, koje broji oko 7,5 milijardi ljudi. No, u Europi je postotak migranata znatno viši od svjetskoga prosjeka i iznosi 10,5 %. Zanimljivo je uočiti da se udio migranata u Europi povećao za 3,7 % u odnosu na 1990. godinu, dok je globalni prosjek porasta migracija iznosio samo 0,5 %. Prema podacima iz 1990., Europa je imala 6,8 % migranata, dok je svjetski prosjek iznosio 2,9 %. Dakle, broj migranata u Europi povećao se s dvostrukoga na trostruki svjetski prosjek. Kada se analizira ukupan broj od 257,7 milijuna migranata u svijetu u 2017., primjetno je da gotovo svaki treći migrant (30,2 %, odnosno 77,9 milijuna) živi u Europi. Pitanje migracija postalo je ključni izazov koji će značajno utjecati na budućnost europskoga ujedinjenja. Ukoliko politika uspješno upravlja i rješava ovo pitanje, može potaknuti daljnji napredak. No, ako se zanemari, može izazvati nove krize i konflikte.”²⁶

²³ <https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/samoubojstvo-europe-unistava-li-europa-svojom-politikom-prema-muslimanima-samu-sebe/> (30.8.2023.)

²⁴ <http://www.cepii.fr/CEPII/fr/cepii/cepii.asp> (30.8.2023.)

²⁵ <http://www.cepii.fr/CEPII/fr/cepii/cepii.asp> (30.8.2023.)

²⁶ Podatci koji slijede preuzeti su iz izvora *United Nations – Department of Economic and Social Affairs (2017): Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision, World Population Prospects: The 2017 Revision*. Dostupno

4. Multikulturalizam i demokracija

Unatoč činjenici da se multikulturalističke politike često suočavaju sa širokim neodobranjem u javnosti, može se argumentirati da to ukazuje na sposobnost elita koje ih zagovaraju. Ovaj segment, također, može izazvati zabrinutost. Ako su temeljne pretpostavke multikulturalizma utemeljene na čvrstim temeljima, onda nema potrebe za opravdanjem. Važno je napomenuti da ove pretpostavke imaju duboke implikacije koje se mogu percipirati kao protuvećinske. Kada se analizira multikulturalizam u kontekstu demokracije, postaje ključno naglasiti da mnogi multikulturalisti vjeruju kako svaka kulturna skupina unutar političke zajednice predstavlja izvor vrijednosti za svoje članove i da su vrijednosti različitih skupina nespojive. Brian Barry u svojoj knjizi *Kultura i jednakost – egalitarna kritika multikulturalizma* objašnjava kako iz ovoga proizlazi da društvo s jednim univerzalnim setom pravila, koji se primjenjuje na sve članove, može biti opresivno prema kulturnim manjinama, budući da ta pravila odražavaju dominirajuću kulturu. Mogućnost tvrdnje da određena pravila predstavljaju više od jednostavnoga odražavanja većinskih vrijednosti, unaprijed se odbacuje kao sofizam. Ne prihvaćaju svi multikulturalisti ovu vrstu moralnoga nihilizma. Čak i oni koji su voljni razmotriti ideju ispravne politike i njezine primjene, i dalje će pridavati malu važnost većinskom odlučivanju (2001: 360). Bitna koncepcija multikulturalizma jest da svaka kulturna skupina treba imati javne politike koje su prilagođene njezinim specifičnim potrebama. Ovo je izvodivo samo ako se članovima kulturnih manjina osigura kontrola nad tim politikama, bilo delegiranjem političke moći ili dodjelom posebnoga statusa u procesu oblikovanja takvih politika. Očekivano je da građani neće uvijek biti suglasni oko politika koje najbolje promiču opće dobro ili najpravednije raspodjeljuju teret i povlastice koje proizlaze iz zajedničkih institucija. Unatoč tomu, i dalje nije jasno zašto svaka osoba ne bi trebala imati jednaku ulogu u donošenju odluka o pitanjima od širega značaja. Izjava da bi manjina, odabrana na ovaj način, trebala imati pravo veta na politiku koju podržava većina ili da pripadnici manjine trebaju imati pravo tražiti da se politika s kojom se ne slažu ne primjenjuje na njih, predstavlja apsurd u kontekstu multikulturalizma. Ako se prate suvremeni radovi multikulturalista, postaje jasno da grupni identitet i odanost prema tim grupama imaju prednost pred širim, općedruštvenim identitetom i odanošću. Iris Young, američka politička teoretičarka i socijalistička feministkinja u svojoj knjizi *Pravednost i politika razlike* posvećuje poglavlje *Ideal nepristranosti i građanska javnost* blaćenju po „...prosvjetiteljskom idealu javne sfere politike koja doseže univerzalnost opće volje i ostavlja razliku, partikularnost i tijelo u privatnim sferama obitelji i građanskog društva.” (Young, 1990:114). I. Young naglašava kako politički teoretičari

na: <http://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/europa/70521/migranten>. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2017). Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision. (United Nations database, POP/DB/ MIG/Stock/Rev.2017).

poput Benjamina Barbera, koji priželjkiju oživljavanje demokratskoga procesa odlučivanja „traže ponovno uspostavljanje građanske javnosti u kojoj građani nadilaze svoje specifične kontekste, interese i potrebe da bi pridonijeli zajedničkom dobru" (Young, 1990:145). S druge strane, nitko ne naglašava da se „partikularni konteksti, potrebe i interesi" (Burt, 1996:412) ne mogu ostvariti u našem demokratskom procesu odlučivanja. Naprotiv, bit demokratske rasprave trebala bi se koncentrirati na pristupanje takvim različitostima u izradi javnih politika. Čak i sam način na koji Young prenosi Barberovo gledište, dovodi u pitanje njezine zaključke. „Ostvarivanje specifičnih interesa i iznošenja zahtjeva određenih skupina mora se odvijati unutar okvira zajednica i zajedničke vizije razvijene u javnoj sferi (Young, 1990:215)." Ako se uklone hiperbolički elementi koji nisu prisutni u Barberovu tekstu, osnovna tvrdnja postaje da politički život podrazumijeva građane koji aktivno sudjeluju u javnome razgovoru o zajedničkim institucijama. Pravila se mogu prilagoditi kako bi zadovoljila potrebe za posebnim tretmanom, ali uvjet je da svi takvi zahtjevi moraju biti usklađeni s koncepcijom pravednosti i učinkovitosti koja se može javno argumentirati. Ono što nije prihvatljivo jest tvrditi da bi se trebao dobiti poseban tretman, samo zato što se pripada manjini s različitim gledištima od većine. Nasuprot toj koncepciji politike, poput konverzacije o pitanjima koja vjerojatno imaju i zajedničke interese cijeloga društva, Young izlaže „ideju raznovrsne javnosti, gdje se različitosti među pojedincima prepoznaju i cijene, čak i ako drugi možda nisu u potpunosti svjesni njihove prirode." (Young, 1990:87). Implikacije ovakvoga koncepta društva, koje se sastoji od različitih skupina s potencijalno nesuglasnim zahtjevima, postaju jasnije. Bez obzira na to hoće li se skupinama omogućiti pravo veta u politikama koje ih izravno pogađaju ili će im se dodijeliti veće ovlasti, pristup koji predstavlja I. Young može biti primijenjen samo ako postoji jasno određeni mehanizam za utvrđivanje koja su pitanja specifična za određenu skupinu i na temelju kojih kriterija. Pitanje o tome hoće li se neki problem smatrati posebnim za određenu skupinu ili ne, samo je po sebi kontroverzno, i u toj kontroverzi različite strane mogu zauzeti različite pozicije. Neprihvatanje prijenosa odlučivanja na vjerske i kulturne manjine proizlazi iz uvjerenja da svi građani trebaju biti uključeni u javne politike. Zaključak je ove rasprave da je pogrešno pretpostaviti da određene skupine imaju posebne interese koji se moraju zaštititi od dominacije većine. Umjesto toga, važno je razmatrati kolektivne odluke u kojima svi građani imaju pravo sudjelovati. Oni koji žele prakticirati vjerska uvjerenja ili kulturne norme koje bi inače bile suprotstavljene općim zakonima, trebali bi biti slobodni uključiti se u javnu debatu i pokušati uvjeriti svoje sugrađane u valjanost svojih argumenata. Cijela politika multikulturalnosti temelji se na ideji da treba različite skupine tretirati na različite načine. Bit je ovoga argumenta u tome da ako se kulturnim manjinama dodjeljuju izuzeća od općih zakona, tada bi takve odluke trebale proizići iz procesa donošenja odluka u kojem svi građani imaju jednake mogućnosti sudjelovanja.

5. Religija i multikulturalnost

Veza je između religije i multikulturalizma komplicirana i ovisi o definicijama ključnih pojmova te društvenim okolnostima u kojima se raspravlja o ovim temama. U europskim se zemljama i Velikoj Britaniji pitanje religije i različitosti motri i dalje u segmentu multikulturalizma, dok se u Sjedinjenim Američkim Državama ipak motri kroz rasu, političku integraciju... Jedna internetska stranica objavila je dio istraživanja egipatskoga svećenika Samira Khalila Samira za kojega se smatra da je najveći stručnjak za pitanje islama u Katoličkoj Crkvi. Postavlja se bitno pitanje po pitanju religije u Europi, a to je uništava li Europa samu sebe svojom politikom prema muslimanima? Samir Khalil primjećuje „da se Europa većim dijelom odrekla svoje kršćanske osnove" i umjesto toga temelji svoje ujedinjenje na ekonomskim interesima. Međutim, to se ujedinjenje čini površnim i nepotpunim. Velike muslimanske zajednice koje žive u Europi, prepoznaju ozbiljnu krizu europskoga identiteta i maštaju o širenju islama po cijeloj Europi. Khalil ističe da politika multikulturalizma u europskim državama ne zahtijeva od svih kultura da prihvate osnovna načela humanizma, kao što su odvajanje znanosti i religije te države i religije. Ovaj pristup doprinosi slabljenju europske kulture i stvaranju izoliranih muslimanskih enklava gdje ekstremističke ideologije mogu rasti. U nekim zemljama, čak se i elementi šerijatskoga prava (religijskih zakona) integriraju u ustav, ugrožavajući time povijesno postignuto odvajanje državnih i religijskih zakona u zapadnoj kulturi. Velika se Britanija ističe kao primjer kako dugotrajna primjena takve politike, nazvane multikulturalizam, dovodi do stvaranja izoliranih zajednica, zatvaranja i radikalizacije muslimanskih zajednica. U ovim izoliranim muslimanskim zajednicama diljem Velike Britanije, žene često postaju najveće žrtve ove dinamike (Samir, 2009).²⁷ Najizazovniji i najproblematičniji primjer takve dinamike danas jest Velika Britanija. Nakon više desetljeća multikulturalizma, umjesto integracije i koegzistencije vidljivo je kako se islamske zajednice sve više izoliraju u svojevrsnim getima i pojavljuju se fundamentalistička ponašanja koja predstavljaju opasnost za širu društvenu zajednicu. Nedostatak multikulturalizma očituje se u njegovoj tendenciji da kulture zatvori unutar svojih getoiziranih zajednica. U slučaju muslimana, ova izolacija otežava njihovu integraciju i prihvaćanje novoga nacionalnog identiteta, potičući potencijal za fundamentalizam. Nacionalni identitet ima ključnu ulogu kako za one koji su nedavno pristigli u novu zemlju, tako i za one koji su već dulje vrijeme u Europi. Važno je da se osjećaju ponosno zbog svoga identiteta, nije ključno odakle su došli i gdje su živjeli. „Integracija ne bi smjela biti samo formalna, putem putovnice ili boravka na određenom teritoriju, već bi trebala omogućiti ljudima da istinski osjete pripadnost zemlji. Politika ima ključnu ulogu u poticanju integracije putem stvaranja mogućnosti za imigrante, pružanja dostojanstvenog

²⁷ <https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/samoubojstvo-europe-unistava-li-europa-svojom-politikom-prema-muslimanima-samu-sebe/> (12.9.2023.)

smještaja i pružanja podrške u usvajanju domaćeg načina života. Posebno je važno osigurati da mladi imigranti imaju pristup obrazovanju i zaposlenju kako bi se osjećali korisno i uključeno u društvo. Nedostatak takvih prilika može ih gurnuti prema religijskom fundamentalizmu kao izlazu iz njihovih izazovnih društvenih okolnosti. Ideja da je identitet povezan s kulturom zemlje u kojoj žive, a ne samo s religijom, zahtijeva temeljno planirano obrazovanje i svijest. Zbog toga bi bilo korisno koristiti termin integracija umjesto multikulturalizam kako bismo naglasili važnost usvajanja i povezanosti s domaćom kulturom i društvom."²⁸ Očuvanje europskoga kulturnog identiteta bez kompromisa na račun multikulturalizma predstavlja ključni segment. Također, važno je promovirati humanistički pristup koji uključuje religijsku dimenziju, umjesto da se svede na ateistički i materijalistički svjetonazor koji ne promiče moralne vrijednosti. Takav pristup može samo potencijalno povećati fundamentalizam i radikalizam s druge strane. Istaknut i čvrsto definiran europski identitet ima značajnu ulogu u podršci muslimanima u njihovoj borbi protiv fundamentalizma. Naglašavanje moralnoga relativizma i materijalizma zapadne kulture može dodatno poticati rast islamskog fundamentalizma, stvarajući tako povoljno okruženje za razvoj terorizma. „Umjesto vojnih akcija, najefikasnije sredstvo u borbi protiv ovog fenomena je društveni projekt koji promovira zajedničke vrijednosti i integraciju."²⁹

²⁸ <https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/samoubojstvo-europe-unistava-li-europa-svojom-politikom-prema-muslimanima-samu-sebe/> (12.9.2023.)

²⁹ <https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/samoubojstvo-europe-unistava-li-europa-svojom-politikom-prema-muslimanima-samu-sebe/> (12.09.2023.)

6. Feminizam i multikulturalizam

Prije nego što se uopće otpočne raspravljati o temama poput multikulturalizma, feminizma i ljudskih prava, ključno je postaviti pitanje spremnosti društva za takve diskusije i razmotriti njihovu važnost. Preduvjet za razmatranje pitanja kao što su feminizam, seksualnost i prava i slobode jest rješavanje temeljnih pitanja vezanih uz osnovna ljudska prava, jezik i prava nacionalnih skupina unutar države. Postoje države u kojima su osnovna ljudska prava ugrožena, a također i nedostatak volje za priznavanjem genocida koje su neke nacionalne skupine počinile nad drugima. U ovome kontekstu, opravdano je postaviti pitanje jesu li društva koja se suočavaju s takvim izazovima na razini svijesti potrebnoj za konstruktivne rasprave o multikulturalizmu, feminizmu, seksualnoj orijentaciji i sličnim temama, koje često potječu iz visokorazvijenih društava, uopće sposobna za vođenje relevantnih razgovora iz kojih bi se mogli izvesti konkretni zaključci. Jedna od najzanimljivijih autorica koja je proučavala ovu tematiku svakako jest Susan Moller Okin, liberalna feministička politička filozofkinja i autorica. Jedan od njenih najpoznatijih eseja o ovoj temi jest *Je li multikulturalizam štetan za žene?* Moller Okin naglašava da zagovornici kolektivnih prava ne samo da zanemaruju prava svakoga pojedinca unutar zajednice, već također nepotrebno diskriminiraju žene. Žene koje žive u poligamnim zajednicama s drugim ženama i zajedničkim mužem suočavaju se s potpunim ograničenjem ili čak potpunim gubitkom svojih osobnih prava. Prema riječima Moller Okin (Bošnjak, 2013:40-46) feminističko gledište u ovim raspravama naglašava da bi svaka žena trebala biti tretirana bez diskriminacije, bez obzira na prisutnost muške dominacije u društvu bilo da je ona očigledna ili suptilna. Često su žene izložene okrutnim i neljudskim praksama, a feministkinja tvrdi da bi se prije svega trebale smatrati dostojanstvenim ljudskim bićima. Njezina osnovna poruka jest da bi prava i potrebe svake osobe trebale biti utemeljene na njezinoj ljudskoj prirodi, dok bi spol trebao biti sekundarna karakteristika koja ne utječe na osnovna prava i vrijednost svakoga pojedinca (Bošnjak, 2013:71). Dostojanstvo predstavlja ključnu razliku između ljudi i životinja te drugih organizama u prirodi. Trebalo bi biti osnovno načelo koje povezuje ljude i čini ih jednakima, bez obzira na njihove sekundarne osobine. S druge strane, Will Kymlicka, jedan od glasnogovornika koncepta multikulturalizma, kako ga citira Moller Okin (Bošnjak, 2013:20-23), tvrdi da bi manjinskim grupama u društvu trebalo osigurati potpuna prava u svim segmentima života. To je posebno važno zbog njihove izoliranosti kao manjine u odnosu na ukupno stanovništvo zemlje. Kymlicka sugerira da bi opća i društvenopolitička prava, kao i kulturne običaje, trebalo zaštititi posebnim zakonima koji se odnose na manjinske grupe unutar države. Kymlicka opravdava svoj stav tvrdnjom da pripadnost određenoj kulturnoj grupi ima ključnu ulogu u razvoju osobnosti članova te zajednice, njihovu samopouzdanju i općem osobnom identitetu. Nadalje, Kymlicka naglašava da se zaštita prava manjinskih grupa može jamčiti samo ako članovi tih grupa promoviraju

vrijednosti liberalnog društva i poštuju zakone šireg liberalnog društva (Bošnjak Helena, 2013:13 - 16). Pokuša li se ostvariti Kymlickova konceptualizacija u praksi, rezultat bi bio takav da bi svaki član određene grupe imao svoja prava samo dok se identificira kao pripadnik te grupe. Međutim, čim bi se distancirao od te grupe, sva bi njegova prava nestala, a njegove bi osnovne potrebe kao individue bile zapostavljene. Drugim riječima, pojedinac bi mogao koristiti svoja individualna prava tek nakon što se distancira od grupe kojoj je pripadao. Ovaj bi pristup, zapravo, dovodio u pitanje ideju o svakome čovjeku kao samostalnom i dostojanstvenom biću. Sva bi se prava dodijeljena grupi primjenjivala isključivo na tu grupu kao kolektivnu ili društvenu jedinicu, dok bi pojedinci unutar te grupe bili potpuno zanemareni. U takvome scenariju, država ne bi mogla intervenirati kako bi suzbila nehumane postupke pojedinaca unutar tih grupa, često na štetu žena. To bi rezultiralo čestim slučajevima nasilja prema pojedincima, naravno, s ciljem očuvanja tradicije. Međutim, obitelj ima ključnu ulogu u učenju o tradiciji i moralnim vrijednostima, a zbog svoje privatnosti, zakon ne bi mogao duboko intervenirati u privatni život svakoga pojedinca. Prisutnost obiteljskoga zakona ne omogućuje automatsko poštivanje i primjenu njegovih odredbi u privatnome životu ljudi, čak i ako se te odredbe možda formalno podržavaju u javnome prostoru. Važno je naglasiti da kada se razmatraju politike priznavanja i multikulturalizam iz različitih gledišta, uključujući i feminističku politiku Moller Okin, to sve pripada zapadnom pristupu feminizmu. Važno je jasno razlučiti između religijskih zahtjeva i propisa s jedne strane te tradicije i običajnoga prava s druge strane. Mnoge prakse u određenim islamskim zemljama nemaju čvrsto utemeljenje ni u kur'anskome tekstu, koji se u islamu smatra izravnom Božjom riječju, niti u praksama i tradicijama povezanim s Božjim poslanikom Muhamedom. Važno je napomenuti da se ne pokušavaju analizirati religijski izvori, konačno, to nije predmet ovoga razmatranja. Umjesto toga, ključno je usredotočiti se na identificiranje pogrešaka u miješanju kulturnih praksi i običajnoga prava s religijom. Tradicijsko ili običajno pravo temelji se na dogovoru unutar zajednice i često služi kao način očuvanja identiteta etničke ili religijske manjine u društvu, sprječavajući potpunu asimilaciju. Treba, također, uzeti u obzir da mnoge okrutne običajne prakse često imaju svoje korijene u prethodnim, poganskim vjerovanjima i obredima. U kršćanstvu se takva vjerovanja i običaji nazivaju poganskim. „Bez obzira na raznolikost i kulturne razlike, civilni zakoni bi trebali strogo štititi ljudska prava pojedinaca unutar manjinskih etničkih grupa. Stoga često primjećujemo neprimjerene akcije socijalnih službi koje u nastojanju da očuvaju kulturni integritet i identitet manjinskih grupa ponekad mogu imati ozbiljne negativne posljedice. Važno je naglasiti da cilj nije suzbijanje kulturnih identiteta niti ograničavanje raznolikosti već bi civilni zakoni trebali zabraniti nerazumne i okrutne prakse.” (Bošnjak, 2013:12).

7. Multikulturalan odgoj i obrazovanje

U svojoj knjizi *Cultivating Humanity*, američka filozofkinja i sociologinja obrazovanja ističe da pojam multikulturalnoga obrazovanja obuhvaća dvije politike koje su potpuno suprotne u svojim temeljnim pretpostavkama i posljedicama (Nussbaum, 2013:112). Postoje dvije ključne političke strategije u kontekstu obrazovanja. Prva strategija promovira jednakost u školskim programima za svu djecu, bez obzira na njihovu rasu, etničko podrijetlo, spol, seksualnu orijentaciju, vjerska uvjerenja ili bilo koju drugu osobnu karakteristiku. Ova strategija promiče multikulturalno obrazovanje koje je inkluzivno i uzima u obzir različite povijesne i suvremene okolnosti svih tih skupina. Druga strategija, s druge strane, odbacuje ideju zajedničkoga obrazovnog programa. Ona predviđa da nakon određenoga trenutka škole, koje se temelje na odvojenim kriterijima i različitim programima, mogu postati sve brojnije, a takav odvojeni pristup samo će se dodatno učvršćivati kako se sve više skupina počne izdvajati u samoobrani od tradicionalnih škola. Hochschild (2005:114) i Scovronick (2005:107) isticali su da se *obična* djeca obično odgajaju u ograničenim socijalnim zajednicama, često unutar školskoga okruženja, gdje su okružena osobama koje su, iz različitih razloga, označene kao različite. Ukoliko se multikulturalno obrazovanje primjenjuje u pravome kontekstu, tada predstavlja suprotnost obrazovanju koje potiče uskogrudnost i ograničenost u pogledima. Umjesto toga, multikulturalno obrazovanje može biti neodvojivi dio općega obrazovanja jer ima cilj izlagati djecu širokom spektru umjetnosti, društvenih i prirodnih znanosti, različitim svjetonazorima, kulturama i tradicijama čime im omogućuje da razvijaju raznolike perspektive i razumijevanje za svijet oko sebe. Jedno je od mogućih rješenja da se državi pripíše vrlo ograničena uloga. Zadaća države bila bi spriječiti konflikte među grupama, ali ujedno i ne miješati se u njihove unutarnje stvari radi zaštite njihovih članova. Takvo gledište nije najdjelotvornije, budući bi roditelji tada imali uključeno previše subjektivnosti u odgoju i obrazovanju djece, odabiru, odlukama... „Identificirano je pet aspekata multikulturalnog obrazovanja, koji uključuju: integraciju sadržaja, proces izgradnje znanja, smanjenje predrasuda, pedagogiju pravednosti i promicanje osnažujuće školske kulture i društvene strukture" (Banks, 1995). „Integracija sadržaja fokusira se na strategije koje učitelji primjenjuju kako bi koristili primjere i materijale iz raznolikih kultura i grupa kako bi ilustrirali temeljne koncepte, općenite zaključke i izazove u svojim područjima ili disciplinama. Proces izgradnje znanja opisuje kako učitelji pomažu učenicima u razumijevanju, istraživanju i procjeni utjecaja predrasuda, referentnih okvira i perspektiva unutar svojih disciplina na načine na koje se znanje oblikuje unutar tih disciplina" (Banks, 1996). Stvaranje poticajne školske kulture i društvene strukture događa se kada se školska kultura i organizacija promijene, kako bi omogućili jednakost i isti status učenicima različitih rasnih, etničkih i rodni grupa. „Ova dimenzija zahtijeva temeljitu transformaciju školskog okruženja, uključujući promjene u stavovima,

uvjerenjima i postupcima nastavnog osoblja i uprave škole, kurikulumu, metodičkim pristupima i procesima učenja, procjeni i testiranju, te nastavničkim stilovima i strategijama.³⁰ Da bi se multikulturalno obrazovanje uspješno provodilo, učitelji i uprava škole moraju posvetiti pažnju svakoj od pet prethodno navedenih dimenzija. To uključuje upotrebu raznovrsnoga sadržaja tijekom poučavanja koncepta i vještina, poticanje razumijevanja procesa izgradnje znanja u različitim disciplinama, podržavanje razvoja pozitivnih međugrupnih stavova i ponašanja kod učenika te prilagodbu metoda poučavanja, kako bi se osiguralo jednakopravno obrazovanje za učenike različitih rasnih, kulturnih i socio-ekonomskih grupa. Iako su ovih pet dimenzija multikulturalnoga obrazovanja često povezane, svaka od njih zahtijeva svjesno usmjerenje i naglasak kako bi se postigao puni učinak.

³⁰ <https://education.uw.edu/cme/view> (12.9.2023.)

8. Zaključak

Ideologija je multikulturalizma zasigurno doživjela politički neuspjeh u Zapadnoj Europi. Ostavila je za sobom pojavu etnomazohizma, što je prouzročilo znatnu štetu zapadnoeuropskim društvima, njihovim identitetima i političkomu samopouzdanju. Rodna ideologija, homoseksualizam, feminizam i pokret za ljudska prava vjerojatno će i dalje ostati prisutni u europskom političkom prostoru dok god sigurnost i mir ostaju osigurani u Europi. No, kako se povećava broj useljenika iz afričkih i arapskih zemalja, koji dolaze preko europskih granica, prisutnost muslimanskih zajednica useljenika sve više jača u Europi. Može se pretpostaviti da će europska društva na neki način odbaciti etnomazohizam i ponovno potvrditi etničke identitete kao temelj društvenoga zajedništva. Drugim riječima, kada useljeničke muslimanske zajednice koje su pretjerano zahtjevne i krenu prelaziti granice prihvatljivosti, ideologija etnomazohizma će se morati izbrisati iz obrazovnoga sustava i javnoga diskursa. Ipak, ostaje pitanje kako će se uređivati odnosi između različitih kulturnih, etničkih i vjerskih zajednica u Europi. Multikulturalnost europskih društava ostaje demografska činjenica čak i nakon nestanka multikulturalističke ideologije. To postavlja izazov pred europskim društvima da razviju novi sustav koji će zamijeniti građansko-liberalni model i onaj koji je nametnut od strane multikulturalističkih ideala. Pitanje je može li etnopluralizam biti izvediva alternativa ili će Europa ponovno biti prisiljena na krvave sukobe kako bi sačuvala svoje identitete i način života. Multikulturalizam nije samo predmet filozofskih i političkih rasprava, već se također suočava s osporavanjem od strane političkih lidera i vladajućih institucija. Kritizira se zbog toga što navodno doprinosi dezintegraciji društava, gdje različite etničke i rasne grupe čuvaju svoje kulturne identitete na račun društvene kohezije. Iako se te razlike toleriraju, doživljavaju se kao potencijalno razorne za društvo. Tri vodeća politička lidera iz ekonomski najmoćnijih europskih zemalja neizravno su, a ponekad i otvoreno ukazivali na nepodržavanje raznolikosti. Ovdje se dolazi do točke na kojoj čak i liberalna kritika multikulturalizma pronalazi svoje argumente. Prema njihovu je mišljenju, očuvanje reda i stabilnosti u kontekstu različitosti izazovnije. Integracija imigranata u primajuća društva nije ostvarena kako je planirano. Isto tako, treba uzeti u obzir da migranti nisu jedinstvena skupina, već se međusobno razlikuju po različitim kriterijima kao što su obrazovanje, životni stilovi, etnička ili vjerska pripadnost, društveni kapital i drugi faktori. Stoga, prilikom donošenja politika usmjerenih na integraciju migranata u društvo, treba uzeti u obzir ovakve raznolikosti. Zaključno, u Europi se ideologija multikulturalizma može prikazati kao neuspjeli program koji nije zaživio prema svojem prvotnom zamišljenom programu.

9. Literatura

1. Avdispahić, Babić J. (2005). Etika, demokracija i građanstvo. IP Svjetlost: Sarajevo.
2. Banks, A. James. 2010. Multicultural education: Characteristics and goals, u: Banks i McGee Banks Multicultural education: Issues and perspectives. John Wiley and Sons: New Jersey.
3. Bauman, Zygmunt (2007). Dentro la globalizzazione; Le conseguenze sulle persone. Olliviero Pesce, Laterza
4. Barry, Brian (2001) *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge: Harvard University Press (hrvatski prijevod u tisku).
5. Bošnjak, H. (2013). Zapadnjačko – feministička kritika multikulturalizma u radovima Susan Moller Okin Završni diplomski rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Odsjek za sociologiju
6. Kymlicka, W., Liberalizam, zajednica i kultura, Zagreb, Deltakont, 2003.
7. Mesić, M., Multikulturalizam. Društveni i teorijski izazovi, Zagreb, Školska knjiga, 2006.
8. Paić, Ž., „Identitet kao dispozitiv moći: kraj ideologije ili politike multikulturalizma?“, Zagreb, Politička misao, svezak 49, br. 1, str. 126-151, 2012.
Paić, Ž., „Levijatan od porculana: Pitanje Europe danas
9. Parekh, B., Nova politika identiteta, Zagreb, Politička kultura, 2008.
10. Samir Khalil Samir, Islam na Zapadu – cijena suživota. Razgovori s Linom Pillet, s fran. prev. Aleksandra Marija Chwalowsky, (Islam en Occident. Les enjeux de la cohabitation, Saint-Maurice, Éditions Saint-Augustin, 2009.), Zagreb, Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevacica konventualaca – Veritas, 2015, 208 str.
11. Young, Iris M. (1990) *Justice and the Politics of Difference*, Princeton University Press. (hrvatski prijevod u tisku)

Internetski izvori:

1. <https://www.thenation.com/article/archive/the-culture-veil/>
2. <https://www.brookings.edu/articles/multiculturalism-and-integration-in-europe/>
3. <https://www.theglobeandmail.com/opinion/the-changing-face-of-multiculturalism-in-europe/article29647990/>

4. https://www.obnova.com.hr/radovi/autori/76-prekoracenje-granica-multikulturalizam-i-identitet-u-21-stoljecu#_ftn5
5. https://zadarskilist.novilist.hr/kolumne/vjera-spaja-religija-razdvaja/?meta_refresh=true
6. <https://www.bitno.net/academicus/filozofija-academicus/samoubojstvo-europe-unistava-li-europa-svojom-politikom-prema-muslimanima-samu-sebe/>
7. <https://education.uw.edu/cme/view>
8. https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/rekvijem-za-multikulturalizam-20110208?meta_refresh=1
9. <https://www.dw.com/hr/eu-%C5%BEeli-smanjiti-broj-migranata-ali-kako/a-66543238>
10. <https://kamenjar.com/njemacka-rasprava-oko-rekordnog-broja-trazitelja-azila/>
11. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/svijet/angela-merkel-multikulturalizam-u-njemackoj-u-potpunosti-je-propao-3123122>